

'המוסד לעלייה ב' – מקור הסמכות*

זאב צחור

המוסדות הלאומיים והמפלגתיים ויחסם למוסד לעלייה ב' – המוסד לעלייה ב' הוקם רשמית באפריל 1939, אולם לידם של מייסדיו – ובהם יוסף ברפל, יהודה ברגינסקי, זאב שינד ולוי שוורץ – העלייה הבלתי-חוקית המאורגנת, דרך היס-התיכון, החלה חמש שנים קודם לכן. היה זה במבצע הראשון של ההעפלה דרך הים, שנערך ב-1934 באמצעות הספינה 'וילוס'.² פער הזמן שבין ראשית ההעפלה המאורגנת לבין מיסודה, מבטא את התפתחותה מיוזמה של קבוצת אנשים, בעיקר חברי 'הקבוץ המאוחד', ללא אישור המוסדות הרשמיים ולמעשה אף בניגוד לדעתם,³ לבין החלטת המוסדות לאמץ את הרעיון ולהפכו למפעל לאומי.

התזווה בעמדת הנהגת היישוב קשורה במצבם של יהודי אירופה ב-1938, כאשר משמעות היציאה מאירופה לארץ-ישראל היתה הצלת נפשות. בשלב זה הצטרף למארגני ההעפלה שאול אביגור (אז מאירוב), שאחר-כך היה מרכז 'המוסד לעלייה ב'', עד להקמת המדינה. לכאורה לא היה בהצטרפותו כדי לסמן מיפנה, שהרי אביגור היה חבר קבוצת כנרת, שהשתייכה אז ל'קבוץ המאוחד', וכחפיסתו הבטחונית-אקטיביסטית היה מקורב לקבוצה היוזמת של ההעפלה. אלא שמבחינת מרקם היחסים העדין והרגיש מאוד של המערכות הפוליטיות ביישוב, השתייך אביגור לקבוצת הנאמנות של הנהגת מפא"י. אכן, לעת הזאת חברי 'הקבוץ המאוחד', וכל חבר הפעילים שנטלו על עצמם את ההעפלה, השתייכו למפא"י; אבל קבוצת הנאמנות שלהם, שכמרכזה 'הקבוץ המאוחד', היתה שונה.⁴ לימים יתבטא הדבר בפילוג של ממש, תחילה במפא"י (1944) ומאוחר יותר גם בתוך 'הקבוץ המאוחד' (1951).

בעשור הרה הגדול לעם היהודי, בין השנים 1938-1948, היתה לשליטה על מכשיר כמו ההעפלה לארץ, חשיבות גדולה לגבי מערך הכוחות ביישוב והמאבק על הקמת המדינה. הנהגת היישוב, שהיתה בידי קבוצה מוגדרת למדי בתוך מפא"י, ידעה זאת היטב. גם הקבוצות שמחוץ למפא"י הבינו זאת, ואכן בתקופה שלפני מלחמת-העולם השנייה פעלו בנושא ההעפלה גורמים שונים. הבולטים בהם היו יזמים פרטיים, בהשראת המפלגה הרביזיוניסטית.⁵

* מתוך מחקר משותף עם פרופ' זאב הדרי, שנערך במרכז לחקר תולדות ההעפלה והרכש, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. חלק מן הדברים ראה אור בספרו של מ' ו' הדרי, פליטים מנצחים אימפריה: פרשיות עלייה ב', 1948-1945, תל-אביב, תשמ"ה.

1 ראה: א"ל אבנרי, 'המאבק בספר הלבן והקמת המוסד לעלייה ב'', שורשים, ג (תשמ"ב), עמ' 213-246.

2 ספר חולדות ההגנה, ב, חלק א', תל-אביב חשל"א³, עמ' 528-530.

3 י' אבנרי, 'ההסתדרות הציונית והעלייה הבלתי ליגאלית לארץ ישראל מראשית הכבוש הבריטי ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 1979, עמ' 100-102.

4 על תהליך הפילוג ראה: י' ישי, סיעחיות בתנועת העבודה, תל-אביב 1979.

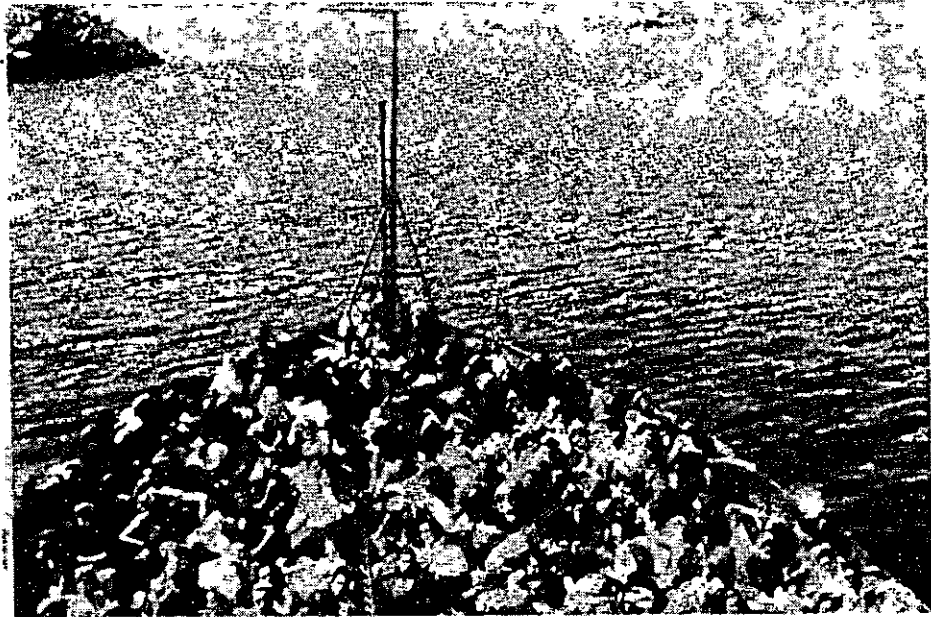
5 על קורות ההעפלה הרביזיוניסטית מנקודת המבט של אחד מיוזמיה ראה: W.R. Perl, *The Four-Front War*, New York 1979, pp. 10-29

לשאל אביגור היה מעמד מיוחד בקרב מנהיגי מפא"י. הוא נשא הילה של מי שנלחם בתל-חי יחד עם יוסף טרומפלדור, של חבר-קיבוץ ומפקד בכיר ב'הגנה'. ומבחינת הדור הוא השתייך לעלייה השנייה. ממנה צמחו אנשי קבוצת ההנהגה. מבחינה משפחתית, היה אביגור בקשרי-משפחה עם משה שרת (או שרתוק) ואליהו גולומב. הוא היה מקורב לקבוצת המנהיגים, שכללה את ברל כצנלסון, יצחק בן-צבי ודוד בן-גוריון.⁶ אישים אלו יכלו להניח, שאביגור, עם הצטרפותו לארגון ההעפלה, ישכיל להשחלט על קבוצת השליחים הראשונה והמייסדת וידע לנווט את הפעילות בכיוון שיתאים לציפיות ההנהגה. נושא זה, של הפקרת מערך ארגוני כה רגיש בידי איש הנאמן על ההנהגה חשוב במיוחד בחברה היישובית, שהתבססה על מערכת וולונטארית. בה אין הידארכיה ואין עומדים לרשותה אמצעי-כפייה ומערכת-חוקים; והעניין בולט כאשר מדובר בארגון העוסק בנושאים כלתי-חוקיים, כמו ההעפלה. ברור היה, שכושר הפעולה של מנהיגות היישוב הרשמית בסוגייה זו יהיה מוגבל, שהרי עליה לשמור על תדמיתה הציבורית, כפועלת במסגרת החוק המנדטורי, דבר שאינו מתיישב עם ניהול העפלה כלתי-חוקית. וכך נועד לאביגור תפקיד של איש מרכזי, מטעם קבוצת ההנהגה, בארגון העתיד לפעול כאורח עצמאי למדי, שהשראת ההנהגה והזיקה אליה מוזדמים באמצעותו.⁷

המתח ששרר בין שאול אביגור, הנמנה עם קבוצת ההנהגה, לבין מייסדי הארגון, שהחלו את מפעלם בניגוד לה נמנו עם קבוצה המתרכזת באופוזיציה להנהגה — התבטא לכל אורך פעילותו של 'המוסד לעלייה ב'. שאול אביגור ביקש לחזק את סמכותו באמצעות גיבוש גוף ציבורי, האמור לבטא את הסמכות הלאומית; מתוך מגמה, שגוף זה יעניק לו, לאביגור, את זכות ההנהגה. לכשהוקם, הפך גוף זה לוועדה, שהורכבה מנציגי המפלגות הציוניות, על כסיס כוחן לפי הבחירות לקונגרס. כפי שהדעת נותנת, ועדה כזו של עסקני-מפלגות לא היתה אמורה לנווט כפועל ארגון מחתרתי כמו 'המוסד לעלייה ב'. לגבי אביגור לא היה ככך חסרון גדול, שהרי החשיכות היא כעצם קיומה של הוועדה. מבחינתו, כקשיי תפקודה יש אפילו יתרון. שהרי יהיה עליה להעניק לו סמכויות-פעולה רחבות ביותר.

בצד ההחלטה על הקמת ועדה ציבורית, הוחלט ביולי 1939 להפוך את 'המוסד לעלייה ב', שזה עתה זכה בהכרת המוסדות, לזרוע של 'ההגנה'. איש הקשר הממונה מטעם 'ההגנה' על פעולת 'המוסד' היה ישראל גלילי,⁸ שפעל בנושא זה בתיאום עם אליהו גולומב, הסמכות העליונה של הנהגת היישוב בנושאי כטחון.⁹ השלישייה — גולומב, אביגור וגלילי — ינקה את השראתה מעמדתו של ברל כצנלסון, שמעמדו המיוחד בהנהגה המובילה העניק לו עוצמה החורגת הרכה מסמכותו בפועל. ברל כצנלסון תמך במפעל ההעפלה למן ראשיתו, גם כאשר חכריו, במיוחד בן-גוריון ושרת, התנגדו לו.¹⁰

6 על עמדותיהם בנושאי כטחון ראה: י' עילם, ההגנה: הדרך-הציונית אל הכח, תל-אביב 1979, עמ' 122.
 7 על אביגור ויחסיו עם קבוצת ההנהגה ראה: ד' עופר, 'העלייה הבלתי חוקית לארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה, 1939-1942', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור האוניברסיטה העברית, ירושלים 1981, עמ' 77-78.
 8 ראה אבנרי, לעיל, הערה 1.
 9 על מעמדו המיוחד של גולומב ראה: מ' סנה, אחרית כראשית, תל-אביב 1982, עמ' 84-85.
 10 ראה ספר תולדות ההגנה (לעיל, הערה 2), עמ' 529; כ, חלק ב', עמ' 1038-1039.

אוניית המעפילים 'הגנה',
יולי 1946

המערך ההירארכי שהלך והסתמן, ינק אפוא את סמכותו משלושה מקורות: האחד, ועד ציבורי, הבנוי על-פי אמות-מידה דמוקרטיות מנציגי מפלגות והאמור להנחות את מרכז המוסד לעלייה ב'; השני, שורש-פיקוד, על-פי קריטריונים צבאיים, לפיה כפוף ראש המוסד למפקדי ההגנה; והשלישי, סמכותה המיוחדת של המנהיגות הכריזמטית בתנועת הפועלים הארץ-ישראלית, ובעיקר ברל כצנלסון, יצחק טכניקין ואליהו גולומב.

איש מהם לא נשא תפקיד רשמי בהנהגה, אולם משקלם היה מכריע. חשיבות מעמדם של מקורות הסמכות נבעה מהרגישות המיוחדת של ארגון וולונטארי, שיוזמיו באו מקרב קבוצה, שכעצם פעולתה פרצה למעשה את מסגרת המרות הציבורית. אנשים אלו, שמלכתחילה פעלו מחוץ למסגרת המוסכמת, מצאו עצמם, מסיבות שאינן קשורות בהעפלה, הולכים ומתרחקים כמהירות מן ההנהגה, הן מבחינה אידיאולוגית והן מבחינה ארגונית. הנכונות לקבל עליהם מרות ופיקוד של מי שכא מאותה הנהגה, היתה מותנית במעמדם של מקורות הסמכות. ואכן 'הקבוץ המאוחד', האקטיביסטי במהותו,¹¹ ופעיליו בהעפלה הכירו בסמכותם המיוחדת של האנשים הנזכרים והיו שותפים נלהבים ב'הגנה'. גם קיומו של פיקוד ציבורי דמוקרטי היה לרוחם, בשל תהליך הרחיקה שלהם מעמדות-השפעה בהנהגה היישוב, ¹² והחשש מהשתלטות אנשי המנגנון כמפא"י על מפעלם.

הפילוג במפא"י ומשמעותו לתפקוד 'המוסד לעלויה ב'

תמונה זו שהתאימה למצבו המיוחד של 'המוסד לעלייה ב', בעת כינונו הרשמי, ב-1939, השתבשה לקראת ראשית התנופה הגדולה בפעילותו, לאחר מלחמת-העולם השנייה, ב-1945. שלישיית המנהיגים הכריזמטיים, שהיוו מקור-סמכות ראשון במעלה, לא תיפקדה: ברל כצנלסון נפטר ב-1944, אליהו גולומב נפטר ב-1945, ויצחק טכניקין פרש ממפא"י בראש 'הקבוץ המאוחד' וסיעה ב'.

165

11 ראה: א' קידר, 'מועצת יגור 1936: מועצת מפנה', שרשים, א (תשל"ט), עמ' 71-75.

12 ראה: מ' ליסק, האליטות של הישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת המנדט, תל-אביב 1981, עמ' 80.

עמו פרשו ממפא"י נושאי העול העיקריים ב'מוסד לעלייה ב'. עבודת ה'הגנה' השתבשה לחלוטין במהלך המלחמה, ותפקידה כמקור-סמכות החרוקן מתוכן.¹³ הוועד הציבורי האחרון שהוקם, נבחר ב-1942 וכלל על-פי הפרופורציה המקובלת, 4 חברים ממפא"י, ואחד מכל אחת מהתנועות: 'העובד הציוני', 'הפועל המזרחי' ו'השומר הצעיר'.¹⁴ בין חברי מפא"י נכללו בוועד אליהו גולומב, שכתום המלחמה שכב על ערש-דווי, ויהודה ברגנסקי, שפרש ממפא"י והצטרף לסיעה ב'. הנה כי כן, חברי מפא"י בוועד היו במיעוט, וכך איבד הוועד הציבורי את מעמדו כמהימן על הנהגת היישוב.

עניין המהימנות נעשה עתה מכריע. ההנחה הרווחת היתה, שחוץ זמן-מה תגיע לארץ עלייה גדולה, העשויה לשנות לחלוטין את המבנה הדמוגרפי של היישוב. הגורם שבידו תופקד העלייה, יוכל לשלוט, באמצעות בחירה או העדפת מוקדי-עלייה כאלה ואחרים, על זרימת העולים לארץ, ובכך להשפיע פוליטית ואדגונית על המיבנה הפנימי של היישוב ועל עתידו.

עתה, משנתעררו מקורות הסמכות האחרים, מזכירות מפא"י ביקשה לרן מחדש בנושא הוועד הציבורי, שנועד לפקח על 'המוסד'. ימים ספורים לאחר סיום מלחמת-העולם השנייה התקיים דיון במזכירות המפלגה בנושא זה. אביגור חיאר את המצב והעלה קושי המחייב הכרעה: טעם קיומו של הוועד הוא ביצירת סמכות, הנשענת על משמעת דמוקרטית; על-כן הוא תייב לייצג את כל הגורמים המפלגתיים. מכאן, שיש להקצות נציג לכל אחת מהתנועות: 'השומר הצעיר', 'העובד הציוני', 'פועלי ציון שמאל', 'הפועל המזרחי' ו'סיעה ב'. לפי אמנת הסוכנות, יש למנות גם נציג שמחוץ למסגרת המפלגות הציוניות. נמצא, שמדובר ב-6 נציגים מחוץ למפא"י. מובן מאליו, שמפא"י חייבת לשלוט על הוועד; מכאן, שיידרשו 7 נציגים משלה. הוא תהה, כיצד ניתן יהיה לשמור על חשאיות ויעילות בגוף כמו 'המוסד לעלייה ב', שבהנהגתו יושבים 13 איש, נציגי 7 גופים שונים, הנושאים מטען ארוך של ידיבות ביניהם.¹⁵

מן הצד השני, לימד נסיון העבר, וכיחוד בשנים 1938-1940, שההעפלה יונקת את עוצמתה מלמטה, מהמוני הפליטים היהודים באירופה, המוכנים לכל מאמץ לשם עלייתם לארץ-ישראל. אפשר להניח, שאם 'המוסד' לא ישכיל להקנות תחושת שותפות לבוחות הציבוריים השונים ביישוב, הם עלולים לגלות יוזמה משלהם ולבנות ארגון או כמה ארגונים מקבילים ל'מוסד'. וכך, אף-על-פי שלא היה שלם עם הרעיון, המליץ אביגור למהר ולבחור 'עוד הערב' ועדה חדשה. כדי להמתיק במשהו את הגלולה הלא-נעימה של שיתוף גורמים 'זרים', הוא הזכיר לחבריו, שממילא נציגי כל המפלגות, מלבד 'הפועל המזרחי', יהיו חברי הסתדרות ואנשי תנועת הפועלים. על-כל-פנים, עדיפה היתה כעיניו ועדה מוסכמת, שחבריה באים ממלוא הקשת הציונית, על-פני גופים 'לא-אחראיים', שיבצעו 'עלייה פיראטית' (כינוי מעניין מצד מי שעסק בהנהגת עלייה לא-חוקית).

נימוקי של אביגור לא שיכנעו את חברי מזכירות מפא"י. שלושה שבועות לאחר דיון זה, ב-11 ביוני 1945, נפטר אליהו גולומב, הסמכות העליונה בכל הקשור לבטחון, שתמך לכל אורך הדרך

13 נחום שרמי, מפקד ה'הגנה' באירופה, התלונן על כך בכינוס ה'הגנה' השני באירופה שנערך בנובמבר 1947, את"ה, סיכום הכינוס, חוברת מספר 1.
14 ראה דברי שאל אביגור בישיבת מזכירות מפא"י מיום 15 במאי 1945, מרב"ג.
15 שם, שם.

בארגון ההעפלה. ימים ספורים אחד-כך, כישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות מיום 20 ביוני 1945, חזר שאול אביגור והזכיר, ש'המוסד' פועל ללא ועדה ציבורית, ושוב הוא התריע על כך בשלהי 1945.¹⁶ אולם ועדה חדשה לא נבחרה, ואילו זו הישנה היתה למעשה משותקת. רק בתום שנה נוספת, לקראת הקונגרס הציוני הכ"ב שכונס בדצמבר 1946, הוקמה ועדה ל'עלייה נוספת', בראשותו של משה סנה, שהיה חבר הנהלת הסוכנות.¹⁷ אלא שלעת הזאת 'המוסד' התכסס, הקים מערך מסועף של שליחים ומרכזים, והעלייה הבלתי-חוקית היתה בשיאה.

החשש שליווה את הנהגת תנועת הפועלים ו'המוסד לעלייה ב', שמא יקומו ארגונים מתחרים - התבדה. מתוך 65 אוניות המעפילים שיצאו מנמלי אירופה וצפון-אפריקה בין השנים 1945-1948, 64 היו של 'המוסד' ורק אחת, 'בן-הכט', אורגנה על-ידי גורם אחר, בהשדאת האצ"ל. אולם הכוונה להקים מערכים אחרים, במיוחד כיוזמת הרביוניסטים, שבה ועלתה לכל אורך התקופה.¹⁸ העובדה שהכוונה לא מומשה למעשה, קשורה בהתנגדותו הנמרצת של מנחם בגין, מפקד האצ"ל, שתבע להתמקד במאבק בכריטיים ולהקצות את כל המשאבים הכספיים למטרה זו;¹⁹ וכן בכך ש'המוסד' הקפיד להקצות מקום, בכל אוניותיו, למיכסה קבועה של מעפילים שנימנו עם חברי בית"ר והמפלגה הרביוניסטית, כמו לכל הנמנים עם המפלגות השונות, כולל 'אגודת ישראל' הבלתי-ציונית.²⁰

התנוונותה של הוועדה הישנה, הקפאת בחירתה של ועדה חדשה ומותו של אליהו גולומב יצר מצב חדש באשר למקור הסמכות של 'המוסד'. אליהו גולומב לא היה מפקד ה'הגנה' אלא מעין 'סמכות מיניסטריאלית', ובהירארכיה הפנימית נחשב שאול אביגור לשני אחריו.²¹ אף שהוא המשיך לתבוע ועדה ציבורית, יכול היה אביגור להישען על מעמדו האישי. מכוח היותו איש המעגל הפנימי של ההנהגה, ועתה המומחה היחיד בה לבעיות בטחון. לעת תום מלחמת-העולם, בן-גוריון עסק בעיקר במשא-ומתן המדיני, וכררכו הקדיש לכך את מירב תשומת לבו.²² לתחומי המישנה האחרים הוא הקדיש התייחסות מועטה בלבד, כדרך-כלל קבלת דיווח והנחות ראשוניות, תוך מתן אוטונומיה רחבה לאיש הנושא בעול. עיון כיומני בן-גוריון מלמד על התעניינות מוגבלת בנושא ההעפלה, אך על הקפדה לקבל דיווח שוטף אורוותיה.²³

בשלב זה זכה אפוא שאול אביגור לסמכות רחבה, תוך התערבות מועטה בנעשה ב'מוסד'; אף כי נראה, שבן-גוריון הרזה כבר אז באפשרות להחליפו כממונה על 'המוסד'.²⁴ האוטונומיה הרחבה לה זכה שאול אביגור מידי בן-גוריון, בולטת רווקא על רקע אי-שביעות רצונו של בן-גוריון ממגמות ההעפלה. לפי אחת העדויות, כאשר נודע לבן-גוריון, ב'1937, שקבוצת היוזמים מקרב חברי 'הקבוץ המאוחד', פעלה ללא אישורו המוקדם לחידוש ההעפלה, הוא

16 ראה דבריו כישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות מיום 17 באוקטובר 1945, פרוטוקול הישיבה, ארכיון הוועד הפועל של ההסתדרות.

17 פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות שנערכה בירושלים ביום 20 באפריל 1947, אצ"מ, 44-2.

18 ראה, למשל, מכתב של יוסף קלארמן לחבריו במפלגה הרביוניסטית מיום 23 באוקטובר 1944, את"ה, 14/101.

19 ראה מכתבו של מנחם בגין להלל קוק בנושא ההעפלה, א' תבין, החזית השנייה, תל-אביב חש"ג, עמ' 125-127.

20 טבלה על התפלגות ילדים ובני-נוער לפי תנועות פוליטיות ראה: ד' שער, גירוש קפריסין, ירושלים 1981, עמ' 150.

21 ראה סנה (לעיל, הערה 9), עמ' 85.

22 י' קולת, 'בן גוריון הדמות והגדולה', אבות ומייסדים, תל-אביב 1975, עמ' 57-58.

23 ראה, למשל: דיווח כיומן בן-גוריון מיום 15 באוקטובר 1945, מדב"ג

18.9.46	0800	60	נסר מס
19.9.46	2113	11	אגמי
18.9.46	1800	33	סנור

ל - אגמי - סנור - נסר
ס - אגמי - סנור - נסר

הקביעה המפורשת של פסוקי תורה היא
ספרות נסר ואגמי. מא לתורה זאת לכת
הסעוד בניס. להבא עליה לתורה על כל הצעותיה
לספדת ולהכל אנור. כמו בן בתחום התעבות
הבה בכל הצעת סס מעצמות הצעותיה

תשורת מטה המוסר לעלייה ב' בארץ (ארצ'י) ושאל אביגור (בן יהודה) למטה הראשי של המוסר לעלייה ב' בפריס (נטר) ולשלוחות ברומניה (משה אורבך - 'אגמי' וביוון (סנור) בדבר הסמכות לקביעת השמות של אנויות המעפילים. היה זה אחר הנושאים השניים במחלוקת בין ההנהגה בארץ ובין נציגי המוסר באירופה, שתבעו אוטונומיה במתן השם. שמות האנויות היו בעלי משמעות סמלית חשובה, והמברק דלעיל מדגיש את סמכות ההנהגה בארץ (באמצעות שאול אביגור) להחליט על כך

אמר לישראל גלילי וזאב שינר, שאם הדבר יבוצע, הוא יתבע להעמידם למשפט ההסתדרות. לפי עדות זו, הוסיף בן-גוריון ואמר, שאישית, אם ייקרא לחוף הים, יבוא ויסייע לפעולה; ²⁵ אבל ציבורית, הוא תובע מהם להפסיק את פעולותיהם. יחסו האמביוולנטי של בן-גוריון להעפלה ולתפקידה התכטא לכל אורך דרכה. ²⁶

בדיון הנוקב שנערך במוזכרות מפא"י ב-9 בדצמבר 1947 בעניין הפלגת האנויות 'פאן יורק' ו'פאן קרשנט' מרומניה, נתשף ויכוח רב-שנים שהתנהל בין בן-גוריון לשאול אביגור בדבר יעדי ההעפלה ושיטות עבודת 'המוסר'. ²⁷

בן-גוריון גרס, שעל 'המוסר' למקר את פעילותו באפקט ההפגנתי של פריצת שערי ארץ-ישראל, וזאת מתוך תיאום מלא עם הנהגת היישוב - לאמור עם בן-גוריון עצמו. והנה, שאול אביגור, אף שהקפיד להיפגש מדי-פעם עם בן-גוריון ולדווח לו, התעלם למעשה מהכוונתו. תופעה מעין זו, של התעלמות מבן-גוריון, לא היתה יוצאת-דופן, לפחות עד הקונגרס הכ"ב שהתכנס בכאזל בדצמבר 1946. תהליך צבירת העוצמה בידי בן-גוריון היה איטי. כל עוד יצחק טבנקין וברל כצנלסון היו פעילים בהנהגת מפא"י, בן-גוריון היה לכל היותר, אחד משלושה. ²⁸ סמכותו היתה גדולה משל האחרים בכל האמור בסוגיות מדיניות וארגוניות, אולם טבנקין וברל כצנלסון, וכן אליהו גולומב, היו בני-סמכא חשובים ממנו בתחומי ההתיישבות והבטחון, וממילא

24 אהוד אבריאלי, עדות, אח"ה, חיק עדויות.
25 י' ברגינסקי, עם חותר אל החוף, הקיבוץ המאוחד 1965, עמ' 67. גירסה שונה במקצת ראה ספר תולדות ההגנה (לעיל, הערה 2), ב, חלק ב', עמ' 1039. גירסה נוספת ראה: ש' אביגור, עם דור ההגנה, ב, תל-אביב 1977, עמ' 24.

26 דיון מפורט על עמדת בן-גוריון ראה: ז' צחור, 'בן-גוריון וההעפלה', עיונים במורשת בן-גוריון (ברפוס).

27 ראה: ז' הדרי וז' צחור, אנויות או מדינה, תל-אביב 1981, עמ' 114-116.

28 על בן גוריון, טבנקין וברל כצנלסון ראה: אניטה שפירא, ברל, ב, תל-אביב 1980, עמ' 713 ואילך.

בנושא ההעפלה.²⁹ גם לאחר שהשתנתה תמונת המצב, עם מותם של ברל וגולומב ופרישת טבנקין, שמרו גופי הבטחון היישובי המרכזיים, ובהם הפלמ"ח, על זיקת נאמנות לגורמים שהיו באופוזיציה פנימית לבן-גוריון. שאול אביגור, שהשתייך מבחינה ארגונית למפא"י גם לאחד הפילוג, היה קרוב – אידיאולוגית לפחות, בהשקפה הבטחונית-אקטיביסטית – לקבוצת האופוזיציה. מצב מיוחד זה, שעלול היה להגביל את מעמדו של אביגור, הפך בידיו לגודם המוסיף עוצמה. בן-גוריון, שחשש מקיומו של ארגון חשאי הפועל בהשדאת גורמים מתבדלים, יכול היה לסמוך על נאמנותו של אביגור למפא"י ולקבוצת ההנהגה של בני העלייה השנייה; מצד שני, לגבי שליחי 'המוסד', יכול היה שאול אביגור להוות גורם המייצג את ההנהגה הציבורית המוסכמת, שכראשה התייצב עתה בן-גוריון, ללא מתחרים.

לבאור, חוזרת על עצמה התמונה שאפיינה את מערכת היחסים העדינה לפני מלחמת-העולם השנייה בין הנהגת התנועה הציונית, אנשי תנועת הפועלים ושליחי 'המוסד לעלייה ב'. אלא שהשינויים העמוקים שזיעועו אח המערכת הו, חייבים היו לבוא לידי ביטוי גם בנושא הסמכות והמרות של 'המוסד לעלייה ב'. הפילוג במפא"י יצר קרע עמוק ומאבק מר, רווי שיטנה. בין הפלגים. מאז הם נאבקו על כל עמדה ועל כל אדם העשוי להעניק יותר כוח לאחד מהם. היה ברור, שהעתודה הממתינה באירופה לעלייתה לארץ-ישראל, עשויה להוות גורם מכריע במאבק זה. הראשונים שפעלו כדי לארגן עתודה זו ולרכוש את ליבה היו אנשי 'הקבוץ המאוחד'. פעולתם החמקתה ב'מוסד לעלייה ב', שאליו הם הזרימו מייד לאחר המלחמה, כ-15 שליחים. על כך נקרא שאול אביגור לברור במזכירות מפא"י, ב-10 באוגוסט 1945. למעשה, האשימו אותו חברי המזכירות בהפקרת שטח כה חשוב בידי יריים 'לא-מהימנות'. אביגור, שלא נטה להתגונן או להתנצל, הטיח בפני חבריו, שהם אינם ממהדים לצאת לשליחות 'המוסד', משום שהיציאה מהארץ היא בלתי-חוקית ומסוכנת; ואילו דווקא אנשי 'הקבוץ המאוחד'. וכן אנשי 'השומד הצעיר' (שהתמקדו יחד בארגון 'הבריחה'), ששים לבך. זאת ועוד, חברי מפא"י בקרב השליחים מעדיפים תפקידים אחרים, נוחים יותר, כגון הנהגת מחנות העקורים, קשרים עם הג'וינט ואונרד"א ושאר תפקידי עסקנות ציונית. בוחה הפוליטי של מפא"י היקצה להם עמדות-מפתח, ואילו העמדות ב'שדה' ומנהיגות המישנה של הפליטים היהורים, שלא היתה בהם יוקרה. נשאר בידי גורמי האופוזיציה.

הדברים שנאמרו ברמו, כללו בכל זאת הבטחה 'לעשות בדיקה אישית – וזה לא כל כך פשוט'. ולהוסיף חברי-מפלגה לקבוצת השליחים.³⁰

כדי לממש הבטחה זו פנה שאול אביגור לוועד הפועל של ההסתדרות בדרישה לשנות את שיטת גיוס השליחים מקרב התנועה הקיבוצית. היתה זו הפעם הראשונה והיחידה, ככל הנראה, שחבר-קיבוץ דורש שתהיה לו סמכות אישית מיוחדת לדלג על ועדות הגיוס של התנועות הקיבוציות ועל האספות הכלליות של המשקים ולבחור שליחים כראות עיניו.³¹ הברונה היתה לבטל את כוחה של הנהגת 'הקבוץ המאוחד' ולבחור מתוך הקיבוצים שליחים נאמנים. היינו חברי מפא"י, תוך

29 שם, שם.

30 דברי שאול אביגור בישיבת מזכירות מפא"י מיום 10 באוגוסט 1945, מרב"ג, פרוטוקול מזכירות מפא"י.

31 ראה דבריו בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות מיום 17 באוקטובר 1945, פרוטוקול הוועד הפועל.

התעלמות מתהליכי הדין המקובלים ועקרונות-גיוס, כמו רוטציה, אחווי-גיוס מכל משק וכדומה. דרישה נועזת זאת נרחתה על הסף. ראשי ההסתדרות הבינו, שלא יהיה בכוחם לבצע צעד מהפכני כזה, העומד בסתירה לעקרונות הקיבוץ. הנסיון החד-פעמי של שאול אביגור לשנות באופן נחרץ את הרכב שליחי 'המוסד' נכשל אפוא.

דרך אתרח להשפיע על הרכב השליחים היתה בחירת אנשים שמתוך לתנועה הקיבוצית. מסיבות ארגוניות, הקצאת משאבים לקיום המשפחה וכן מסיבות הקשורות ביחודם של האנשים שהליכתם לקיבוץ מגלמת את נכונותם להגשים בחייהם את משאת הנפש האידיאולוגית — היה הקיבוץ מקור-גיוס טבעי ונחת יחסית. מקור אחר היה בפלוגות הפלמ"ח, שגם הן היו קשורות בעיקר לקיבוץ המאוחד. הגיוס מהעיר היה מורכב הרבה יותר, ואבן עד סוף פעילותו של 'המוסד' היה הרוב המכריע של שליחיו המרכזיים חברי-קיבוץ (ובהם משה אגמי מכפר-גלעדי, דכ מגן מרמת-השופט, זאב הררי מרמת-רחל, צבי יחיאלי מגבעת-חיים, זאב שינד מאילת-השחר, יהודה כרגינסקי מגבעת-השלושה, פינז גינזבורג מרמת-הכובש, שמריה צמרת מבית-השיטה ורבים אחרים).

דוגמה שונה היה יהודה ארזי. את ההחלטה לגייס את ארזי לתפקיד מרכזי ב'מוסד' לעלייה ב' קיבל עוד אליהו גולומב. כראשית 1945. ארזי היה דמות יוצאת-דופן בקרב אנשי ה'הגנה' ופעילי הבטחון. שהיו בדרך-כלל מקורבים לתנועת הפועלים ושמרו על כמה מסימני ייחודה, בעיקר בתחום אורחות החיים, הלכוש והחברותא. הוא נהג להתהדר בחליפות ואפילו למרות את שערו כבריילנטין מכהיק...³² ארזי כוּ לנהוגי הרמוקרטיה בנוסח הפלמ"ח וחבע משמעת אישית, תוך הקפדה על ריחוק מפקודיו. כמובן שהוא לא היה חבר-קיבוץ ואפילו לא חבר-מפלגה.

ההחלטה של גולומב לשלוח איש זה לריכוז עבודת 'המוסד' לעלייה ב' באיטליה עוררה התנגדות עזה. ברגינסקי, מראשי 'הקבוץ המאוחד' ומיזומי ההעפלה, הביע תמיהה על המינוי והחנגר לו,³³ ואפילו שאול אביגור חשש מאוד.³⁴ התעורר ספק באשר ליכולתו לעבוד עם שליחים שכאו מרקע שונה כל-כך. איש לא פיקפק בכושרו לנהל מבצעים מסוככים, בעוז רוחו ובכושר מנהיגותו, אבל הוא נחשב ליגוף זר. ארזי עצמו, שהיה מודע לעוצמתם של שליחי הקיבוץ ב'מוסד', חכע וקיבל מאליהו גולומב 'פתק', שהיווה מעין כתב-מינוי, לפיו מונה ארזי למפקד הראשי באיטליה, וכתוקף זה סמכותו מחייבת את אנשי 'המוסד' ואפילו את אנשי היחידות הארץ-ישראליות בצכא הבריטי, הפועלים בתחומי השליחות השונים.³⁵

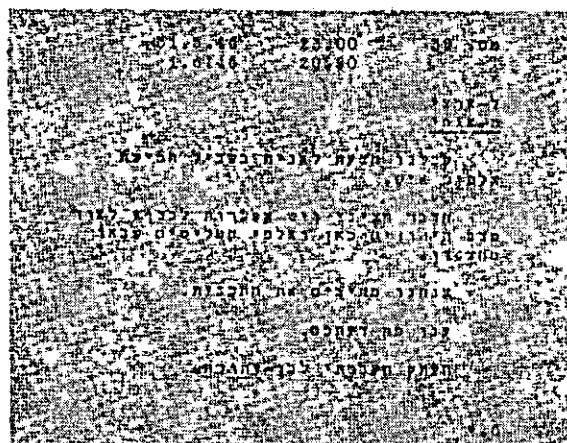
איטליה היתה הזירה החשובה ביותר כה פעל 'המוסד' בשנים 1945-1946. כל התקוות של גולומב והחששות של שאול אביגור וכרגינסקי אכן נתקיימו כארזי. מצד אחד, עלה כירו לתת תנופה של ממש לפעולות 'המוסד'. כתקופה זו, שכה הוא היה ממונה על המבצעים, יצאו מאיטליה 17 אוניות-מעפילים. כל שליחי 'המוסד' בארצות האחרות גם יחד לא הצליחו להגיע למספר זה. לשיא פעולתו הגיע בפרשת 'לה-ספציה', אשר ריחקה את תשומת-הלב כאידופה כולה לנחישות הפליטים היהודים להגיע לארץ-ישראל והיתה נצחון אישי ליוזמה ולדרך עבודתו של ארזי.³⁶ מצד

יהודה ארזי

32 ראיין עם יוסי הראל מיום 19 בינואר 1982, המרכז לחקר ההעפלה הרכש, אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע.
 33 ערות מאוחרת ומחוננה יותר ראה ברגינסקי (לעיל, הערה 25), עמ' 329-331.
 34 אביגור (לעיל, הערה 25), עמ' 150-151.
 35 ראה יהודה ארזי, ערות, את"ה, 2090.
 36 ראה: ז' צחור, 'פרשת לה ספציה', עליה ב' (עידן, 1, תשמ"ה), עמ' 62-71.

שלוחת המוסד ברומניה ('אגמיי') מגלה יוזמה ברכישת אונייה, אף כי ההכרעה בדבר והמימון יבואו מן הארץ

שני, עבודתו עוררה משברים גדולים ותקלות במישור האישי והמשמעתי, שכמהלכן נאלצו כמה מבכירי השליחים לנטוש את איטליה ולעבור למקומות אחרים.³⁷

ארזי התעלם מאביגור ויצר מערכת של סמכות ומרות משלו, שהושתתה על כריזמה אישית. החיכוכים הרבים ביניהם הביאו את אביגור למסקנה, שלמרות הבעיה הפוליטית הפנימית של המתח בעקבות הפילוג במפא"י, עדיף מבחינתו לסמוך על נאמנותם הקבוצתית של אנשי 'הקבוץ המאוחד' מאשר על שיתוף-פעולה עם אישים לא-פוליטיים כארזי. הנסיון להקנות עמדת-כוח למישהו הבא מחוץ למערך הטבעי שממנו ניוונה השליחות ב'מוסד', עלול היה לדחוף לתהליך שיחולל פילוג בתוך ארגון רגיש זה. בסופו של דבר, לאחר שורה של התנגשויות קשות, החליט ארזי להסתלק מאיטליה ומעבודתו ב'מוסד'. דומה, ששאל אביגור נשם לרווחה, וזאת אף-על-פי שלא נמצא לימוסר' מחליף ברוך-כשרון בארזי.³⁸

המתח שעורר הפילוג במפא"י והחששות מפני 'הקבוץ המאוחד' ו'סיעה ב', שהשפעתם ב'מוסד' היתה מכרעת, הביאו למאבק על עמדות הכוח הפנימיות. וככל זאת לא התערעה סמכותו של אביגור. הנכונות להמשיך ולהתמקד במבצעי ההעפלה לא נפגעה. שליחי 'הקבוץ המאוחד' מצאו דרך לשמור על איזון עדין, שיש בו מעין נאמנות כפולה: הם נהגו לרווח על פעולותיהם, בעת ובעונה אחת, הן לממונה עליהם, שאול אביגור, והן למוכירות 'הקבוץ המאוחד' בעין-חרוד.³⁹

בין אוטונומיה לקבלת מרות

אף-על-פי שהדברים התנהלו כשורה, בן-גוריון לא בטח בנאמנות כפולה זו. מייד עם חידוש מבצעי ההעפלה, בקיץ 1945, הוא ביקש להקים 'הנהלה ציונית לרכו כל הפעולה'.⁴⁰ אלא שהתנגדות

171

37 דוגמה להתנגשות, שבסופה נאלץ שמריה צמרת לנטוש את בסיס 'המוסד' באיטליה, ראה: שמריה צמרת, ערות, אח"ה, תיק עדויות.

38 אביגור (לעיל, הערה 25), עמ' 159-160.

39 ראה, למשל, תיקי 'י כוגינסקי, ארכיון הקיבוץ המאוחד, אפעל.

40 יומן בן-גוריון, 22 באוקטובר 1945, מדב"ג.

זאב צהור

משה סנה ויצחק שרזה,
משמר-העמק, מאי 1944

הסיעות הפוליטיות היתה גדולה, כן-גוריון היה טרוד בנושאים אחרים, והרעיון שקע. בשלהי 1946 הוא הסיט את מוקד פעילותו לעבר נושא הבטחון, שבתחומו נכללו, כמוכן, ה'הגנה', ו'המוסד לעלייה ב'. כדרכו, הקדיש כן-גוריון זמן ללימוד הנושא ביסודיות רבה.⁴¹ כשלב-ביניים, עד לסיום שלבי הלימוד והשליטה, הוא ביקש לפקח על הפעולות באמצעות אישיות שראתה עמו עין בעין את תפקיד ההעפלה. הוא מצא אותה במשה סנה. חולדות חייו המרתקים של משה סנה כמו ממצים באדם אחד את רוחב ההתפלגות של העם היהודי לגווניו, במחצית הראשונה של המאה העשרים.⁴² מנקודת מבטו של כן-גוריון, השתייכותו של משה סנה ליציונים הכלליים לא היתה חסרון. אדרבא, סנה נמנה עם פלג קטן וחלש של מפלגה זו, שעמדותיו החברתיות לא היו רחוקות מאלו של השמאל המתון, ומה שחשוב יותר — סנה היה שותף לכן-גוריון במאבק נגד עמדותיו ודרך מנהיגותו של וייצמן עוד בשנות השלושים, בהיותו בפולין. בתפקידו כראש המטה הארצי של ה'הגנה', בשנים 1941-1946, התגלה סנה כאקטיביסט, מארגן מוכשר ומנהיג טבעי. בהיותו האיש המרכזי ב'תנועת המרי העברי' — ארגון-גג לארגונים 'הגנה', אצ"ל ולח"י, שניסה ליצור שיתוף-פעולה ביניהם — הוא מימש את קווי ההנחיה של כן-גוריון, כפי שהותוו במכתבו מיום 1 באוקטובר 1945 בדבר דרכי המאבק בכריטים.⁴³ בימים הסוערים של המאבק בכריטים הוא נועץ בכן-גוריון ודיווח לו על תכניותיו, ובעת שהתנהל המאבק המר בין כן-גוריון לווייצמן, לאחר 'השבת השחורה' (29 ביוני 1946), הוא פעל למעשה כשליחו של כן-גוריון נגד וייצמן, עד כי אולץ להתפטר מתפקידו כראש המטה הארצי של ה'הגנה'.⁴⁴ כן-גוריון העריך את עמדותיו של סנה ואת כישוריו.⁴⁵ לאחר 'השבת השחורה' נודמנו שניהם לפריס, ושם כנראה סוכמה ביניהם דרך-פעולה משותפת לקראת כינוס הקונגרס הציוני הכ"ב, ההתכנסות

41 ראה: ד' כן-גוריון, בהלחם ישראל, תל-אביב תש"י, עמ' 152-154.
42 ראה: י' צנן, 'משה סנה: התותר לתשובה', סנה (לעיל, הערה 9), עמ' 275-311.
43 המכתב בחתימת 'אבי-עמוס', מדכ"ג, תיק 1945 (לפי הרישום הישן).
44 ראה ספר חולדות ההגנה (לעיל, הערה 2), ג, חלק ב', עמ' 897.
45 ראה מכתב כן-גוריון למשה סנה מיום 1 באוקטובר 1946, מדכ"ג, תיק 1946 (לפי הרישום הישן).

הציונית הרחבה הראשונה שלאחר השואה. מידת האמון של בן-גוריון בסנה התבטאה באופן סמלי בכך, שדווקא בו, מראשי 'הציונים הכלליים', בחר בן-גוריון לתווך בינו לבין אנשי 'סיעה ב', שפרשו לא מכבר ממפא"י, בדבר אפשרות שובם למפלגה לקדאת כינוס הקונגרס.⁴⁶ בקונגרס שהתכנס בכאזל בדצמבר 1946, הגיע לסיומו המאבק הממושך בין בן-גוריון לווייצמן כתבוסתו של האחרון. בין השאר סייע לכך משה סנה. בן-גוריון, עתה מנהיג יחיד בתנועה הציונית, פעל למען מינויו של סנה כחבר הנהלת הסוכנות, והפקיד בידי, בין השאר, את תפקיד ראש המחלקה לעלייה נוספת ונדידה;⁴⁷ לאמור, האחראי על 'ההעפלה' וה'בריחה'. כחירתו של סנה והפקדתו על תחומים אלה היוו, לכאורה, חידוש מפליג בסוגיית הסמכות והחלטה על 'המוסד לעלייה ב'. המשמעות של צעד זה היתה, שגוף מוכר ובעל-מוניטין – הסוכנות היהודית – קיבל על עצמו לארגן ולנהל עלייה 'בלתי-חוקית' לארץ-ישראל. הוא העמיד לרשות הנושא אישיות בעלת סמכות 'מיניסטריאלית' ויוקרה רבה, בקיאה בנושא ואשר יש לה עמדה מוגדרת ביחס אליו (קודם-לכן היה נושא ההעפלה קשור למחלקת העלייה, עליה הופקד אליהו דובקין).

אף-על-פי שהחלטה להכפיף את 'המוסד לעלייה ב' להנהגתה הישירה של הנהלת הסוכנות ולפיקוחה לא נועדה לפרסום ברבים, היא מבטאת את התפקיד המרכזי של ההעפלה במאבק להקמת מדינה יהודית ואת האכזבה ממדיניות בריטניה. הצבתו של משה סנה כממונה על ההעפלה והבריחה היתה אחת מהתוצאות של העתקת מוקד פעילותו של בן-גוריון לתחום הכטהוני. בן-גוריון קיווה, כנראה, שסנה יהיה עושה דברו ב'מוסד לעלייה ב', שהיה אוטונומי מדי לטעמו. ואולם הצעד הזה נעשה מאוחר מדי. אכן בן-גוריון נטל על עצמו את ענייני הכטהון, אולם כיושב ראש הנהלת הסוכנות זומנו לו עוד תפקידים מדיניים וארגוניים רבי-חשיבות.⁴⁸ התערבותו הישירה בנושא ההעפלה נשארה מועטת,⁴⁹ ואילו משה סנה, שנועד להיות עושה דברו בתחום זה, עתיד היה להנחיל לשולחו אכזבה מרה מאוד.

סנה ידע, שהוא זקוק לגורם אקטיבי, שיעמוד מאחוריו באופן נמרץ כאשר יבקש לחדור למערך הקבוצתי האינטימי של 'המוסד'. בן-גוריון לא יכול היה לעשות זאת, ועל-כן סנה פנה בעניין זה למשה שרת (שרתוק), עמו נפגש מייד לאחר הקונגרס בפריס.⁵⁰ שרת התערב כוהירות; הוא פנה ככל הנראה לשאול אכיגור ושיכנע אותו להציע מיכנה ארגוני, שיחלק את התפקידים בין השניים.⁵¹ בשיחות בין סנה לאכיגור הוסכם, שאכיגור ירכז את עבודת 'המוסד' כלפי מטה, כדרך שעשה קודם – ינהל את מבצעי ההעפלה, יפקח על השליחים ואפילו ימשיך לקבוע את מדיניות ההעפלה בפועל; משה סנה קיבל על עצמו שני תפקידים בעלי אופי חיצוני: הוא ידאג למקורות הכספיים

46 מ' כרוזר, בן-גוריון, א, תל-אביב 1975, עמ' 557.

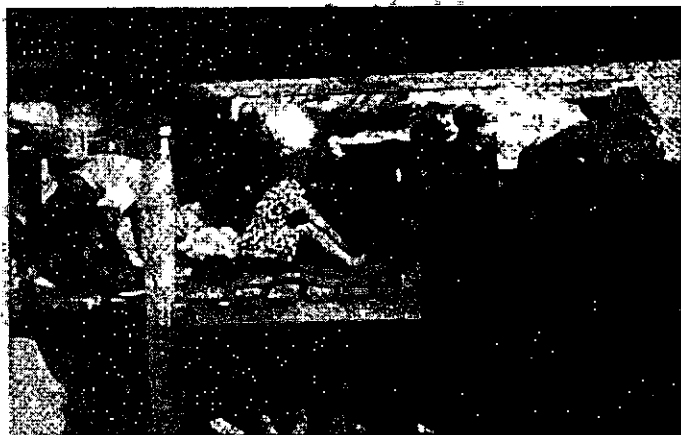
47 לעיל, הערה 17.

48 הוא עתיד להקדיש את עיקר תשומת-לבו לרכש הנשק וחכניות בטחון אסטרטגיות. ראה: את"ה, תיק בן-גוריון, מס' 17.

49 ואה רביר בן-גוריון במזכירות מפא"י מיום 9 בדצמבר 1947, מדב"ג, פרוטוקול מזכירות מפא"י.

50 משה סנה, עדות, את"ה, תיק ערויות.

51 ראינו עם פרופ' זאב הדדי (או וניה פומרנץ) מיום 17 ביוני 1983, המרכז לחקר תולדות ההעפלה והרכש, אוניברסיטת בן-גוריון באר-שבע.

בתוככי אף-על-פי-כן, ספטמבר 1947

אוניית המעפילים 'תיאודור הרצל', אפריל 1947

ויקיים את הקשרים הפוליטיים הכרוכים בהעפלה, כמו משא-ומתן עם אישי-מימשל בארצות השונות.⁵²

סנה ניסה ליצור מערך, לפיו יהיה הוא ליושב-בראש פעיל של 'המוסד' ואילו אביגור ישמש כמנהל הכללי שלו. אביגור לא התעקש; נראה, שהניח מראש כי סנה יתקשה להיקלט בארגון. מאידך גיסא, אפשר שסנה הסתפק בתפקיד של המתאם עם גורמי-חורן משום שראה בו צעד ראשון, שיאפשר בהמשך חדירה עמוקה יותר. זאת ועוד, העדויות שבידינו מלמדות, שאף בתחומים מצומצמים אלו שליחי 'המוסד' לא בטחו בסנה והמשיכו לקיים מגעים ישירים עם גורמי המימון הראשיים, כמו הג'וינט,⁵³ ועם אישים פוליטיים ברחבי העולם.⁵⁴

בצד החששות כלפי סנה, שהיתה טבעית לקבוצת אישים חדורי תודעת שליחות, הפועלת תוך סיכון אישי מחרץ למסגרת המרות הלאומית הישירה, כלפי אדם מן החוץ המוצנח אל מנהיגותה — סנה התקשה לתפקד גם מסיבות אחרות. זמן-מה לאחר הקונגרס הציוני הוא חזר לארץ. חלוקת התיקים הסופית נערכה רק באביב 1947.⁵⁵ עד אז היה סנה עסוק בנושאים ארגוניים, שאינם בתחום 'המוסד'. בשוכו לאירופה הוא פתח בשורה של מגעים מדיניים במדינות רבות, מצרפת ועד רומניה, שנמשכו חצי-שנה. בתוך כך עבר סנה תהליך מהיר ומפתיע של הקצנה לעבר השמאל.⁵⁶ באותה עת התרופף הקשר בינו לבין בן-גוריון, ואילו קשריו עם 'המוסד' לא התהדקו. ההתרשמות של אנשי 'המוסד' היחה, שהממתנה 'המיניסטר'אלי עליהם עובר מעין מטאמורפוזת

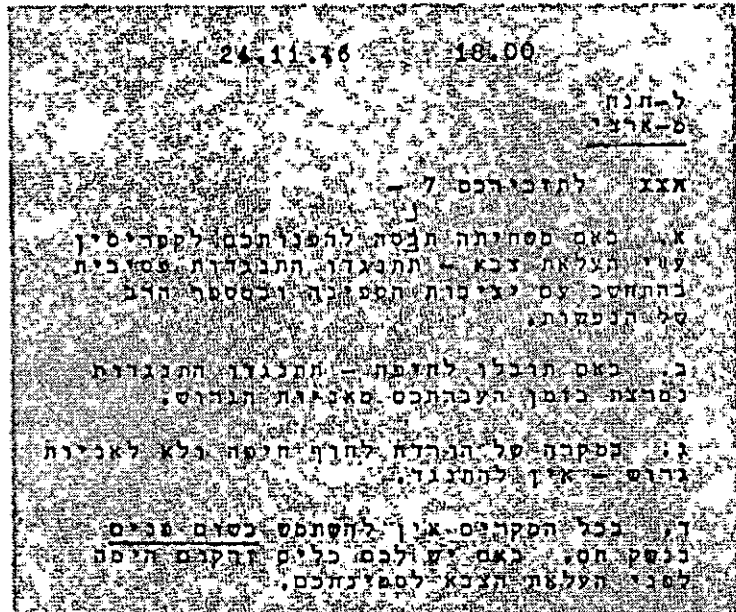
52 על חלוקת העבודה מנקודת מבטו של סנה ראה סנה (לעיל, הערה 9), עמ' 102-103.

53 דין-חשבון של נטר (זאב הורץ) למשרד 'המוסד' בארץ מיום 19 ביוני 1947, אח"ה, 14/106.

54 ראיון עם שייקה דן מיום 16 באפריל 1979, המרכז לחקר תולדות ההעפלה והרכש, אוניברסיטת בן-גוריון באר-שבע.

55 לעיל, הערה 17.

56 במכתב לאחור, ניתן לראות את ראשית הסתלקותו של סנה מהרעיון הציוני בשיחותיו עם ז'אק דיקלו, ממנהיגי המפלגה הקומוניסטית הצרפתית, ומאחר יותר עם אנה פאוקר, שרת החוץ היהודית של רומניה.

מטה המוסד לעלייה ב' (ארצות) תובע
מאנשי אגודת המעפילים 'בנסת ישראל'
'הנהגה', כי לא ישתמשו בנשק חם
בהתנגדות למשחתות הבריטים.
כפועל היו מקרים
שהמעפילים צוידו בנשק, בניגוד
להוראות

איריאולוגית חריפה.⁵⁷ ואכן, בראשית דצמבר 1947, בוויכוח על פרשת ה'פאנים', כאשר לא התקבלה עמדהו בעניין יציאת אגודת המעפילים 'פאן יורק' ו'פאן קרשנט' מרומניה, הודיע סנה לחבריו בהנהלת הסוכנות על התפטרותו מתפקידו כממונה על ההעפלה.⁵⁸

ההודעה המפתיעה חרגה מחשיכות האירוע שאליו נקשרה. הסיבה היתה לא רלוונטית משום שהאגודות יצאו מרומניה בין כה וכה, ואילו סנה לא חזר בו מהתפטרותו. יתר-על-כן, הוא הסתלק גם מתפקידיו האחרים ומחברותו בהנהלת הסוכנות.⁵⁹ זמן-מה לפני הקמת המדינה כבר הופיע אפוא סנה בדמותו האחרת, בהכרזו: 'הציונות לא תוכל להתגשם במסגרת של העולם האימפריאליסטי האנגלו-סאכסי, רק נגדה!'.⁶⁰

לפרשה הקצרה של הצבת סנה כממונה 'המיניסטריאלי' על 'המוסד לעלייה ב' לא נודעה משמעות של ממש בסוגיית החלת המרות של ההנהגה הלאומית על ארגון זה. עדות לכך היא אותה פרשת ה'פאנים': אנשי 'המוסד' הפרו או הוראה מפורשת של בן-גוריון וכל גורמי ההנהגה ביישוב ובתנועה הציונית, והוציאו מרומניה שתי אגודות ועליהן 15,236 מעפילים; וזאת למרות האזהרה החמורה, שמעשה זה עלול לסכן את הסיכוי להקים את המדינה.⁶¹ הם עשו זאת באופן בלתי-תלוי במשה סנה ובעמדתו, שחפפה אמנם את זו שלהם, אולם לא היתה מתואמת עמם. נטינו של בן-

57 ראה דברי מרופ' זאב הדרי, לעיל, הערה 51.
58 דאה המוטוקול הסטנוגראפי של ישיבת הוועד הפועל הציוני שנערכה באפריל 1948, אצ"מ 322 S5.
59 שם, שם.
60 שם.
61 ראה הדרי וצחור (לעיל, הערה 27), עמ' 102 ואילך.

גוריון להסתייע באיש קרוב, בעל אוריינטאציה מדינית קרובה לזו שלו ויוקרה אישית לא עלתה יפה; סנה נרתה למעשה על-ידי שליחי 'המוסד' והסתלק בעצמו, בניסיונות התורגות מתחום היחסים הללו, מהתמודדות על התלת המרות. הסיום הצורם של הנסיון הפך להיות חסר-משמעות. מלחמת העצמאות שפרצה לאתר ההחלטה באו"ם על חלוקת ארץ ישראל, ב-29 בנובמבר 1947, הסיטה את תשומת-הלב של הנהגת היישוב למוקד אחר, ושאל אביגור החל להתמסר לנושא, שהיה עתה לנושא המכריע — רכש הנשק.⁶²

'המוסד לעלייה ב' — בין הסכמה לסמכות

תמונה מורכבת עולה אפוא מבדיקת מקורות הסמכות של 'המוסד לעלייה ב' לאתר מלתמת העולם השנייה. זאת בעיקר בגלל היחסים בתוך תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, שהתפלגה במהלך מלתמת-העולם השנייה לשתי קבוצות: קבוצת הרוב — מפא"י, בה היו מנהיגי היישוב; וקבוצת המיעוט, שהפכה מאוחר יותר למפלגת 'לאחרות העבודה' האקטיביסטית, שבה התרכזו אנשי 'הקבוץ המאוחד' (ברובם) ורוב שליחי 'המוסד לעלייה ב'.

בין שתי הקבוצות היה נטוש מאבק מר מאוד. כלי כמו ההעפלה, נחשב לעמדת-מפתח במאבק הזה. פתרון של פשרה, שנועד לאפשר את המעשה הנתוש של ההעפלה, היה להעמיד בראש 'המוסד' איש, שמכות סמכותו האישית יהיה מקובל על שליחי 'המוסד', ושנאמנותו הפוליטית להנהגת היישוב איננה מוטלת בספק. מבחינה זו, שאל אביגור היה מוסכם על שתי הקבוצות. אלא שבאופן דיאלקטי, דווקא יתרונו האישי גילם את חסרונו בעיני דוד בן-גוריון. מעמרו המיוחד של אביגור היה פועל-יוצא של תולדות תייר. הוא לא צמת כעסקן מפלגתי, אלא כמי שהתמסר לנושא הבטחון, תוך נכונות ליטול חלק מעשי בצמתים המרכזיים של המערכות השונות והארוכות, למן ימי תל-חי ועד מלחמת יום הכיפורים. אמנם הוא היה חבר מפא"י ונשאר במפלגה זו גם לאחר הפילוג הנוכרי, אלא שזיקתו אליה הייתה קשורה בקבוצה מצומצמת של אנשים, שהבולטים בהם — ברל כצנלסון, דב הוז ואליהו גולומב — מתו במהלך המלחמה ומייד לאתריה. בן-גוריון הניח, במשך שנות פעילותו בהנהלת הסוכנות, שכל פעולות הבטחון הן פועל-יוצא של שיקולים מדיניים. ההחלטה ביחס אליהן איננה מסורה בידי המפקדים הממונים ואף לא בידי נציגי היישוב, אלא היא חלק ממכלול שיקולים, שרק הרג המדיני מוסמך לפסוק בהם. לפיכך כל גורמי הבטחון ושלותותיו הם זרועות הפועלים בהנחיות הנציגות המדינית של התנועה הציונית וכפופים באופן מוחלט למרותה.⁶³ שאל אביגור לא היה נתון לשיקולים מעולם הריפולומטיה ולמסיבות הקוקטייל המדיניות. הבטחון וההעפלה היו עבורו משאת-נפש, התורגת הרבה מעבר למשא-ומתן פוליטי. נסיונו ב'מוסד לעלייה ב' לימד, שפעולות ההעפלה מתייבות עצמאות רבה. האופי החשאי של המבצעים, הסבירות הגדולה לתקלות, הצורך בהחלטות מהירות בעתות מצוקה ומשבר, גרמו לכך שהוא נטל לעצמו סמכויות נרחבות ביותר. פעמים נגעו סמכויות אלו בסוגיות שהפכו כמה ממבצעי ההעפלה לפרשות שנשאו אופי פוליטי בינלאומי, כמו פרשת 'לה-ספציה'

62 ראה: מ' פעיל, מן ההגנה לצבא ההגנה, תל-אביב 1979, עמ' 88.
63 שם, עמ' 34.

משה סנה ודוד בן-גוריון,
ירושלים 1946

באיטליה או פרשת 'אכסודוס'.⁶⁴ נחרצותו של 'המוסד' בפרשות אלו, כמו גם בפרשות רבות אחרות, קבעה את מהלכי ההנהגה המדינית; בעוד שבן-גוריון סבר, כאמור, שהתהליך חייב להיות הפוך.

לאחר המלחמה התחזק מעמדו של בן-גוריון בהנהגת התנועה הציונית, ובמקביל – מעמדו של שאול אביגור בהנהגת 'המוסד לעלייה ב''. הפער ביניהם כשאלת דרך החלת המרות על הארגון דחף את בן-גוריון לנסות ולהציב גורם שנראה לו נוח יותר – משה סנה – אשר אמור היה ליצור כפיפות ישירה של 'המוסד' להנהגה המדינית. הנסיון לא עלה יפה. משה סנה עצמו עשה, תוך זמן קצר, דרך ארוכה של פרישה ממסגרות המרות הפנימית. והנה, למרות המערך הנפתל של זרימת הסמכות, למרות הרגישויות הרבות והחשדנות ההדדית ואף-על-פי שהיו פרשות שבהן חלה התנגשות של ממש בין 'המוסד' לבין ההנהגה המדינית – ניתן לקבוע, ש'המוסד' פעל כאבר מתואם של המערכת היישובית. לא היתה זאת תוצאה של תיאום, אלא של הסכמה. ההסכמה לא נבעה מנכונות לקבל מצע אידיאולוגי משותף. ארדבא, ביחס לאידיאולוגיה היו חילוקי-דעות עמוקים, וכן גם ביחס למטרות ההעפלה ולשיטת הביצוע. ההסכמה היתה במושגים המעוגנים בתחומים של משאת-נפש, ערכים קבוצתיים ונאמנות, אשר ספק אם ניתן לשקלל אותם בכלים של מחקר היסטורי. הם נובעים מהנורמות שאיפיינו את מעצבי תנועת הפועלים הקטנה בארץ-ישראל, ואשר עברו היתוך נמרץ במערכת התובענית של קיבוץ, מפלגה, דמויות-מופת וספרות יפה, שיצרו תוך תקופה קצרה יחסית אתוס מיוחד במינו. אתוס זה, שבמרכזו עמד המעשה הקונסטרוקטיביסטי,⁶⁵ היקנה משקל חשוב לנכונות הוולונטארית לקבל מרות, ובמקביל –

177

64 ראה על כך בהנחיות משרד החוץ הבריטי לשגריריו באירופה בעקבות פרשת 'לה-ספציה' מיום 23 במארס 1946, PRO, FO 371/12513. ביחס לפרשת 'אכסודוס', ראה החלטת הקבינט הבריטי מיום 31 ביולי 1947, CAB 128/10, 12284.

65 על מקורות הקונסטרוקטיביזם בתנועת הפועלים הארץ-ישראלית ראה: י" גורני, אחדות העבודה, תל-אביב 1973, עמ' 78 ואילך.

לטיפוח הלגיטימיות של הקבוצה הנבדלת, הפועלת מתוך חתירה למימוש הייחוד שלה מבלי לוותר על אוטונומיה.

המתח, ואולי אפילו הסתירה, שבין התביעה למרות ומשמעת לבין טיפוח הייחוד והיוזמה הנפרדת, יצר התנגשויות בנושא הסמכות בתוך גבולות של מערך, שהיתה בו הירארכיה סמכותית. כוחה של הירארכיה זו נבע מן האתוס, שהיה כר הצמיחה למערך הארגוני הייחודי של תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, ממנו ינקו כל המרכיבים הקשורים בנושא דיונו: 'הקברן המאור', מפא"י, 'סיעה ב', הנהגת 'המוסד לעלייה ב', הוועד הפועל של ההסתדרות וראשי הסוכנות היהודית. אתוס זה, שנתרקם במהלך תקופת העלייה השנייה, הוא שהיקנה להם לגיטימציה, איפשר להם תנופה ופיתוח והיה לבסיס של הנהגת תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, שהיתה עתה להנהגת היישוב.

במהלך השנים למן ראשית ההתארגנות, בראשית המאה, ועד להקמת מדינת ישראל נוצקו דפוסי, שלא הוגדרו מעולם, של גבולות המאבק על הייחוד והאוטונומיה לעומת התביעה למרות ולסמכות. במסגרת זו פעל 'המוסד לעלייה ב' כקבוצה ייחודית, המבקשת לממש משאת-נפש, שהיא מאושיות האתוס — העלייה לארץ-ישראל בכל דרך ובכל מחיר. מרכיב אחר באתוס, שמשמעותו היתה חריפה באותם שנים, הוא מרות הכלל כאנטי-חיזה לפרישה. מאבק ההנהגה כנגד 'הפורשים' — האצ"ל והלח"י — זכה להסכמה ולגיבוי בארגונים האוטונומיים של תנועת הפועלים, גם אלו שהיו באופוזיציה מרה להנהגה. החשש מפני תהליך, שיוכיל ארגון כזה לפרישה, די היה בו כדי ליצור דפוסי שיתוף-פעולה, שבמרכזם היתה נכונות למתן את השאיפה להחלת המרות מצד ההנהגה ונכונות לקבל סמכות מצד 'המוסד לעלייה ב'. הסמכות והמרות לא היו אפוא למערך הירארכי, אלא ביטוי להסכמה, שנובעת מעוצמת האתוס, המהווה מכנה-משותף מוסכם.

מעפילי לא תפחידונו עולים לאניה, לקראת הפלגתם ארצה, דצמבר 1947.
את הדרך ממקום ההעמסה החשאי בחוף האיטלקי עד לאניה הממתינה במרחק־מה מן החוף עשו
המעפילים באמצעות סירות־הצלה, תוך הסתייעות בבבל המתוח בין האניה לחוף

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

'MOSSAD LE'ALIYA BET' — THE SOURCE OF ITS AUTHORITY /

המוסד לעלייה ב" — מקור הסמכות

Author(s): זאב צחור and ZE'EV TZAHOR

Source: *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה, חוברת 39

1986 ניסן תשמ"ו / אפריל pp. 162-178

Published by: יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23399556>

Accessed: 24/11/2014 17:27

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה

<http://www.jstor.org>